

Bölünemez Vatanın Bölünmüş Ekonomisi: Kürt İllerinde Emek Piyasası

Selin Pelek¹

Siyasi gündemin anayasa değişikliği, rejim tartışmaları, türban, cemaat kadrolaşması gibi “ağır” meselelerle hızla değiştiği bu günlerde, hükümet ve medyadaki kadim yol arkadaşları “ekonomi tüküründe” tekerlemesine sarılmış görünüyor. 2008'in son çeyreğinden itibaren kapitalizme içkin arazları belirginleştiren dünya çapındaki finansal kriz, Türkiye'de en çok toplumun her katmanını etkileyen işsizlikle hissedildi. Başbakan, “şakaysa hiç komik değil, ciddiye çok komik” olarak özetlenebilecek ifadelerini istihdam kavramına orijinal bir katkı yaparak taçlandırdı:

“Eksiklerimiz yok mu? Var, var, inkâr etmemize gerek yok. Bak şimdi ağızlarından düşmeyen tek şey var: İşsizlik, işsizlik, işsizlik. Doğru, işsizlik de var; ama sen yüzde 12 işsizliği konuşuyorsun da yüzde 88 iş sahibi olmayı niye konuşmuyorsun?”²

Özgüven konusunda patlama yaşadığını geçmişteki nice gafına bakılmaksızın sadece bu önermesinden bile anlayabildiğimiz Recep Tayyip Erdoğan, işsizlikle mücadeleyi “halkın gerçek gündemi” klişesiyle birleştirerek birinci sıraya koydu. Ve imdadına “resmi ve bilimsel” kimliğiyle Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) yetişti. TÜİK, hane halkı işgücü anketleri üzerinden hesapladığı işsizlik oranlarını 16 Ağustos 2010 tarihinde açıkladı. Kriz sonrası “genişleme” safhasındaki Türkiye ekonomisi şaşırtıcı şekilde istihdam yaratmıştı (!). İşsizlik oranı %2,6'lık bir düşüşle %11'e inmiş, gelişmiş Avrupa ülkelerindeki işsizlik oranına yaklaşılmıştı. İşsizlikte

1- Paris Nord Üniversitesi, doktora.

2- Tayyip Erdoğan'ın Nisan ayındaki Hatay konuşmasından alıntıdır.

“hissedilir” gerileme artık (!) çalışma olanaklarını arttıran bir büyüme trendi olduğunun ispatıydı; Erdoğan sözünü tutmuştu.

Türkiye ölçөгindeki bu rakamların referandum öncesi hükümete ihtiyaç duyduğu moralin ne kadarını depoladığını bilemiyoruz, ama ölçebildiğimiz rakamlar bilimsel yaldızları kazımaya yeterli. İlk olarak, TÜİK'in işsizlik ölçümünde temel aldığı kriterin aktif olarak gazete veya internet ilanları, Türkiye İş Kurumu veya eş dost vasıtasıyla iş arama faaliyeti içinde olmaya dayandığını, yani iş bulmaktan umudunu kestiği için aramayı sonlandıranları kapsamadığını not edelim. Ayrıca, tanım gereği anketin yapıldığı hafta itibariyle bir saat dahi olsa gelir getirecek işte çalışanların istihdamda olduğu kabul ediliyor. Özellikle tarımsal üretimin ağırlıklı olduğu bölgelerde işgücünün ve üretim kaynaklarının kapasite altı kullanımıyla ortaya çıkan eksik istihdamda çalışanlar, daha fazla çalışmaya istekli oldukları halde çalışan olarak istatistiklere geçiyor. Örneğin, haftada sadece bir kere bahçesinde meyve ağacı sulayanlar, genellikle kadınlardan oluşan ücretsiz aile işçileri istihdam oranlarını yükseltiyor. Böylece tarım dışı sektörlerle bakılmadan veya kent harici yerleşim yerlerini kapsayarak hesaplanan işsizlik oranları gerçeği yansıtmakta yetersiz kalıyor.

Tarıma dayalı üretim ilişkilerinin yoğun olduğu Kürt bölgesi özelinde ve zorunlu göç nedeniyle Kürt nüfusu hızla artan Adana, Mersin gibi Bölge'ye yakın kent merkezlerinde işgücüne katılım, istihdam ve işsizlik³ oranları Kürt halkının ülke genelindeki ekonomik gidişattan nasıl nasiplendiği konusunda vahim gerçekleri ortaya koyuyor. Aşağıdaki veriler yine TÜİK tarafından yayınlanan 24 Haziran 2010 tarihli haber bülteninden:

İşgücüne katılım oranının en düşük olduğu iller ise sırasıyla, Mardin (% 32,3), Şırnak (% 30,7) ve Siirt (% 30,4)'tir.

...

İstihdam oranının en düşük olduğu iller ise sırasıyla, Diyarbakır (% 26), Siirt (% 25,9) ve Şırnak (% 25,5) olarak tahmin edilmiştir.

...

Model çalışması sonucuna göre; işsizlik oranının en yüksek olduğu iller sırasıyla, Adana (% 26,5), Diyarbakır (% 20,6) ve Hakkâri (% 19,7) olarak tahmin edilmiştir. (TÜİK haber bülteni, 2010)

Başta belirtmekte fayda var: Bu satırların yazarı Kürt sorunu hakkında

3- Kavramların tam anlaşılması açısından kısa bir tanımlamayı yararlı görüyoruz. İşgücüne katılım oranı, istihdamda veya işsiz olarak iş piyasasında yer olan insanların, aktif nüfusa, yani 15-65 yaş arası toplam nüfusa oranı ile bulunuyor. İstihdam oranı ise sadece istihdamda olanların aktif nüfusa bölünmesiyle elde ediliyor. Aynı işlem işsiz sayısı ile yapılarak da işsizlik oranı belirleniyor.

yıllardır tekrarlanan “sorun aslında ekonomik” klişesine kesinlikle itibar etmemektir. Her neviden resmi ağız tarafından bolca dilendirilen bu argüman Kürt halkının özgürlük mücadelesini basit bir yoksulluk/ekonomik geri kalmışlık çerçevesine sıkıştırmakta, dolayısıyla ana eksenini bilinçli olarak yadsımaktadır. Bölge iktisadının yapısal sorunları, Kürt halkının yıllardır maruz kaldığı sistematik inkârın yalnızca bir vechesidir ve tek başına Kürt sorununun nedeni olarak gösterilemez. Bu bağlamda bu yazının amacı işsizlikte Bölge'ye ait farklılıkları tartışmakla sınırlıdır.

Yazının ileriki bölümleri Kürt bölgesindeki emek piyasasının mütevazı bir çözümlemesi olarak okunabilir. Birinci bölüm, ülke genelinde ciddi bir ekonomik problem olan işsizliğin akademik algısına ve kısa bir literatür taramasına ayrılmıştır. İkinci bölüm Kürt toplumuyla ilgili istihdam ve işsizlik verilerini betimleyici olarak ele almaktadır. Üçüncü bölüm Bölge'deki işsizliğin kendine özgü gerekçelerini tartışma amaçlıdır. Sonuç bölümüyse genel çerçeveyi belirleme ve gelecek çalışmalar için öneri niteliğindedir.

Türkiye' de İşsizlik: Tanrılar Böyle mi İstiyor?

İktisadi literatürde işsiz, çalışma isteği ve gücüne sahip olan fakat mevcut çalışma ve ücret koşullarında iş bulamayan kişi olarak tanımlanır. TÜİK de işsizlik ölçümlerinde bu uluslararası standart tanımı kullanır. Fakat gelişmiş kapitalist ülkelerin aksine Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde emek piyasası çok katmanlı, heterojen bir yapıdadır. Özellikle iş arama umudunu kaybetmiş olduğu için çalışmaya hazır olduğu halde iş aramayı bırakanlar –*discouraged workers* – işsiz nüfus içerisinde yadsınmaması gereken bir kategoridir (Dewan ve Peek, 2007). Ayrıca neoliberal saldırı altında çığ gibi büyüyen prekarya⁴ asgari ücret altında, hiçbir kanuni düzenleme olmaksızın çalışsa dahi istihdamda sayılmaktadır. Bu bağlamda aktif nüfusu çalışan/işsiz dikotomisine indirgemek oldukça sorunlu ve yetersiz bir yaklaşımdır.

İktisat bilimi 1930'lu yıllara kadar piyasanın görünmez elinin işsizlik sorununu yok edeceğine iman etti. Tam istihdamdan uzaklaşmak, yani işsizlik bir anomaliydi ve kendi haline bırakıldığında iş arayanlar ya piyasada belirlenen ücreti kabul edip çalışacak ya da gönüllü olarak “ben bu ücreti beğenmiyorum” diyerek iş piyasasından çıkacaklardı. Böylece işsizlik denen hastalık “bir süre sonra” ilaçsız bertaraf edilecekti. Fakat 1930 Büyük Buhranı'nı izleyen uzun süreli durgunluk ve gayri iradi olarak işsiz kalan milyonlar, bu görüşün yetersizliğinin ispatı oldular.⁴

4- *Prekarya*, güvensiz –*precarious*- ve proletarya kelimelerinden türetilmiştir; iş arayanları, yarı zamanlı veya kayıt dışı çalışanları kapsamaktadır

5- İktisatçıların konuyla ilgili görüşlerini ele alan kapsamlı bir çalışma için bkz. *Unemployment and the Economists*, Bernard Corry, 1996.

Keynes'in geliştirdiği irade dışı işsizlik – *involuntary unemployment* – kavramı böyle bir konjonktürün ürünüydü (Corry, 1996). İşsizlik, talep eksikliğinden, üretim kapasitesi yetersizliğinden, yapısal değişimlerden veya konjonktürel dalgalanmalardan ortaya çıkabilirdi ve “iş beğenmeme” ile açıklanamazdı. Eksik istihdam, ekonomi dengedeysen de süresiz olarak var olabilirdi. Yani kendiliğinden çözülecek istisnai bir problem değil, doğal bir durumdu. Tam istihdam için piyasaya dışarıdan bir müdahaleye ihtiyaç vardı.

Marksist ekole göre ise kapitalizmde tam istihdam sadece teorik olarak mümkündü. İşsizliğin sisteme içkin doğasını ve kapitalizm var oldukça işsizliğin yok olamayacağını Marx ve ardılları kapitalizmin yasaları ile açıkladılar. *Yedek sanayi ordusu*, kapitalistler ihtiyaç duyduğu için vardı ve mevcudiyeti patronların çalışma koşullarını kendi çıkarlarına göre belirlemelerine yardım ediyordu. İşsizler, işçilerin düşük ücretlerinin sigortasıydı (Marx, *Kapital* I.cilt 25. Bölüm, 3. kesim). Marx'ın çözümlemesine göre, teknolojik ilerlemeyle artan makineleşme işsiz ordusunu büyütüyor, emekçiler arasında yıkıcı bir rekabet yaratıyordu. Yani teknolojiyle verimliliğini arttıran, daha iyi makinelerle üretim yapan büyüyen sermaye emek talebini arttırmayabilirdi.

Türkiye gibi az gelişmiş kapitalist ekonomilerde ise uluslararası bağımlılık ilişkilerinin şekillendirdiği “kalitesiz büyüme” süreçleri, taşeronlaşmış bir sanayi, verimsiz/atıl bir tarım sektörü ve spekülatif finans hareketleriyle perçinlendi. İşsizlik, 50 yıldır devam eden ama 1980'li yıllarda hem liberalleşme süreci, hem PKK ile ordu arasındaki savaşla ivmelenen tarımdaki çözümlenmeyle, üretkenliği yüksek alanlarda köylerden gelen nüfus soğurulamayınca kronikleşti. İşte her büyüme rakamı açıklandığında gazetelerde yer bulan ve çok şaşılacak bir durummuş gibi lanse edilen istihdamsız büyüme tanımlaması çarpık sanayileşmenin ve ranta dayalı ekonominin emek piyasasındaki temel sonucudur. Elbette, sermayenin bu duruma bahanesi işgücü piyasasındaki *işveren aleyhine* düzenlemelerin çok *katı* bir şekilde uygulanıyor olmasıdır. TÜSİAD yönetimi istihdamsız büyümeden kurtulmak için işgücü piyasasında esneklik talep etmektedir. Esneklikten kastedilenin, daha az sosyal güvence, daha az sendika, daha az ücret; kısaca daha fazla kölelik olduğunu, patronların sıkça boy gösterdikleri yazılı ve görsel **medyadan takip edebiliyoruz.6-**

Oysa Türkiye ekonomisinde istihdam piyasası, bir “karakteristik” olarak yüksek işsizliği bünyesinde barındırırken, hem özel sektör hem de kamuda

6- Örneğin TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Ümit Boyner, 15 Şubat 2010 tarihinde düzenlediği basın toplantısında, sadece Türkiye'de değil, tüm dünyada yaygınlaşan istihdamsız büyüme sürecinin yeniden tekrarlanma ihtimaline karşı işgücü piyasalarına esneklik sağlamanın tek çare gibi gözüktüğünü söylemişti. (Star gazetesi, 15 Şubat 2010)

neoliberal dönemle birlikte tırpanlanan haklarla sendikasıız, güvencesiz, parçalı bir yapıya doğru evrildi.⁴ İthal ikameci kalkınma stratejisinden vazgeçilmesiyle; dış ticaretin serbestleştirilmesi, destekleme alımlarının ortadan kaldırılarak yerine doğrudan gelir desteğinin geçmesi, şeker fabrikaları, TEKEL, Çaykur gibi devlet iştiraklerinin hızla özelleştirme kapsamına alınması gibi piyasacı tarım politikalarıyla mülksüzleşen yığınlar, kent çeperlerine yığılarak işsizliğe ve güvencesizliğe itildiler. Tablo 1 son yirmi yıldaki dönüşümü anlamak için makro verilerden derlenen rakamları gösteriyor. Türkiye ekonomisi son yirmi yılda süreklilik arz eden çift haneli işsizlik rakamlarıyla büyüdü. Dört milyondan fazla insan bilhassa sanayi ve hizmet sektöründe çalışmaya hazır olduğu halde işsiz olarak yaşıyor. Göze çarpan tek olumlu noktaysa başta belirttiğimiz Mayıs ayında gözlenen düşme trendidir. Ancak, yukarıda özetlenen yapısal sorunlar Türkiye'de işsizliğin periyodik ve kısa vadede aşılabilir bir sorundan ziyade neoliberal transformasyonun bir ürünü olarak görülmesi gerektiğini işaret ediyor.

Tablo 1. Son yirmi yılda işsizlik (bin kişi ve yüzde olarak)

	İşsizler	Çalışmaya Hazır olup İş Aramayanlar	Toplam İşsizler	Resmi İşsizlik Oranı	Tarım Dışı İşsizlik Oranı	Toplam İşsizlik Oranı
1990	1701	180	1881	8,6	14,5	9,4
2000	11497	1139	2636	6,5	9,3	10,9
Ocak 2010	3591	2248	5839	14,5	117,6	21,6
Mayıs 2010	2846	1836	4682	11	13,8	16,9

Kaynak: TÜİK hane halkı işgücü anketleri.

Notlar: Toplam işsizler, iş arayanlara çalışmaya hazır olduğunu beyan edenler eklenerek bulundu. Toplam işsizlik oranı ise toplam işsizlerin aktif nüfusa oranını gösteriyor.

En iyimser okumayla Mayıs ayındaki düşüş sadece kriz sonrası eskiye dönüş sinyali değil de, istikrarlı bir istihdam artışı ise bile, tablonun bütünü dikkate alındığında yirmi yılda toplam işsizlik oranının neredeyse iki katına çıktığı açıkça görülüyor. Bu oranların genç nüfusa odaklanıldığında çok daha vahim düzeylere ulaştığını hatırlatalım.

7- Neoliberalizmin çalışma hayatındaki tahribatına çarpıcı bir örnek olarak sendikalaşma oranlarının seyri gösterilebilir. Aziz Çelik'in konuya ilişkin ayrıntılı çalışması çelişkili istatistikler karşısında özgün bir çabayla hesaplanan yaklaşık oranları veriyor. Çelik'e göre 1988 yılında yüzde 22,2 olan sendikacı oranı 2001 yılına gelindiğinde yüzde ona geriledi. (Çelik, 2004)

Devamla; ekonomik, toplumsal ve mimari açıdan “çarpık kentleşme” süreci, sonlandırılan teşvikler, ithal ikameciliğin tersine dönmesi, hızla tekelleşen sermayeyle rekabet gücünün, kısacası tarımda piyasaya teslim oluşla perçinlendi. Tarımdaki hızlı çözümlenmeyle kentlerde işsizlik oranı paralel ilerledi. 1990 yılında istihdam edilenlerin yarısı tarımda çalışıyordu. 2000'e gelindiğinde bu oran yüzde 36'ya geriledi. 2009 yılı itibarıyla ise, toplam istihdamda tarımın payı yüzde 24 civarında.⁴ Tablo 2 bu çerçevede sadece kent nüfusunu dikkate alarak, yani istatistiklerde işsizliği bir anlamda gizleyen tarım sektörünü devre dışı bırakarak işsizliğin boyutlarını göstermeyi amaçlıyor.

Tablo 2. Kent nüfusunda son yirmi yılda işsizlik (bin kişi ve yüzde olarak)

	İşsizler	Çalışmaya Hazır olup İş Aramayanlar	Toplam İşsizler	Resmi İşsizlik Oranı	Tarım Dışı İşsizlik Oranı	Toplam İşsizlik Oranı	Kent Nüfus Oranı
1990	1137	80	1217	13,4	13,7	16,3	60
2000	1072	730	1802	8,8	9	13,9	65
Ocak 2010	2773	1390	4163	16,5	16,9	22,9	75
Mayıs 2010	2290	1278	3568	13,4	13,7	19,3	75

Kaynak: TÜİK hane halkı işgücü anketleri.

Notlar: Toplam işsizler, iş arayanlara çalışmaya hazır olduğunu beyan edenler eklenerek bulundu. Toplam işsizlik oranı ise toplam işsizlerin aktif nüfusa oranını gösteriyor.

Sözün özü, Türkiye'de her 4 kişiden 3 tanesinin yaşadığı kentlerde düştü denilen işsizlik 2010 yılı itibarıyla yüzde 20 civarındadır. Yazının bir sonraki bölümünde sorunu Kürt coğrafyası özelinde ele alarak ülke geneliyle bir kıyaslama yapmaya çalışacağız.

Bölgede Çalışmak Veya Çalışmamak: İşte Bütün Meselenin Bir Kısmı

Kürt meselesi karşısında inkâr yaklaşımını benimseyen zihniyet, söz konusu ekonomik geri kalmışlık ve sosyal dışlanma olduğunda birbirine zıt gibi görünen ama özünde aynı amaca hizmet eden ikili bir stratejiye sarılmaktadır. Birincisini başta belirtmiştik; Kürt sorununu salt ekonomik gerekçelerle en çok da işsizlik ve yoksullukla açıklayarak siyasal düzlemde soyutlama. İkincisi -ve bu yazı açısından daha enteresan olanı- ise, tam

8- TÜİK 2009 verilerine göre, Türkiye'de istihdam edilen 21,3 milyon çalışanın 5,2 milyonu tarımda, 4,1 milyonu sanayide, 1,2 milyonu inşaat ve 10,6 milyonu hizmet sektöründe çalışmaktadır. 20 yılda kompozisyonun hizmet sektörü lehine hızlı bir değişime uğradığı görülmektedir

tersine bölge ekonomisinin aslında ülkenin genelinden farklı olmadığı, isyankâr Kürtlerin farazi bir “yoksulluk edebiyatı” yaptıkları ve hatta bölgenin kayırıldığı, halkın devletin yardımlarıyla şımartıldığı gibi tersten bir inkâr söylemi. Daha çok ırkçı/ulusalci cenahın köşe yazarlarında bireysel gözlem veya bölgede görev yapan batılı doktor,⁹ öğretmen, asker, bürokrat vb. mailleriyle basında yer bulan bu “ezber bozan tezler”, 5 Temmuz 2010 tarihli Sabah Gazetesi'nde Süleyman Yaşar tarafından hazırlanan bir haberle bilimsel(!) nitelik kazandı. Aşağıdaki satırlar söz konusu haberden değiştirilmeden alınmıştır:

Bazı ülkelerde işsizlik oranları, sadece meslek, cinsiyet ya da yaş durumuna göre değil, etnik kökene göre de farklılık gösteriyor. Mesela Amerika'da beyazlarda işsizlik oranı yüzde 8,6 olurken, siyahılarda işsizlik oranı yüzde 15,4 seviyesinde bulunuyor.

...

Türkiye'de de işsizlik hep en büyük sorunlardan biridir. Bu sorun çok konuşulur ve tartışılır ama resmi söylem içinde işsizlik konusu etnik köken açısından pek ele alınmaz. Etnik kökene değinilmeden yapılan işsizlik tartışmalarında, konu üstü kapalı bir biçimde 'bölgesel işsizlik' olarak değerlendirilir. Kürt nüfusun yoğun olduğu Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde işsizliğin, batı bölgelerine göre daha fazla olduğu belirtilir.

Peki Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde işsizlik, gerçekten, Türklerin yoğun olduğu bölgelere göre daha mı fazla?

Rakamlar incelendiğinde, durum pek de öyle söylendiği gibi değil.

Mesela Diyarbakır ile Kırıktepe'nin işsizlik oranları şaşırtıcı bir biçimde birbirine çok

9- Bu tip haber kaynaklarına örnek olarak basında geniş yer bulan Dr. S. Hakyemez'in elektronik posta metni verilebilir. 13 Haziran 2010'da Yalçın Bayer'in Hürriyet Gazetesi'ndeki köşesinde konu edilen mektup, Van'da görev yapmakta olan doktorun il ahalisinin devletin kaynaklarını nasıl keyfi olarak tükettiğiyle ilgili bir serzeniş içermektedir. Köşe yazısından birebir alıntılıyoruz. Vurgular bize ait.

“Burada halk aşırı şımartılmış. İnsanların işini halletmeyince ya kaymakama gidiyor, ya da “Ben PKK'lıyım, seni vururum” diye tehdit ediliyoruz. Can ve mal güvenliğimiz sıfır. Kimse vergi vermiyor, elektrik-su vb. faturalar ödenmiyor. Herkese ayda 150 TL çocuk parası (ki çocuk başına), çocuk ultrasonda görüldüğü andan itibaren de mama ve bez parası ödeniyor. Okula giden her çocuğa devlet harçlık veriyor, harçlık gecikince anneler okulu basıp çocukları okuldan almakla tehdit ediyor. O çocuklar ne yapıyor peki? Üzerlerinde üniformaları, ellerinde PKK bayrakları ile DTP mitingine gidiyor. Herkese, eksin ya da ekmesin, toprak yardımı yapıyor (ki zaten kimse ekmiyor ya). Bu yardımda sadece beyana bakıyorlar. Adam 5'i 50 yazdırabiliyor. Van'da dağıtılan paraya bakınca, göl bile tarım arazisine sayılsa az gelir. Her cuma kaymakamlık elden nakdi para dağıtıyor. Terör biterse bu insanlar çalışmak zorunda kalabilir, devlet denetimini daha iyi yapabilir... İsterler mi bu rantın bitmesini!...”

Elbette ki, söz konusu mektup bir devlet memurunun kişisel, belki de çok ciddiye alınmaması gereken yorumlarını içeriyor denilebilir. Ancak burada dikkat çekilmek istenen nokta Türk basınında bu tip “kişisel gözlemlerin” gördüğü itibardır.

yakın. Diyarbakır da yüzde 20,6 olan işsizlik oranı kırık kale' de yüzde 19.3 civarında seyrediyor.

...

Ezberler bozulmalı

Mesela Batman... Batman'da işsizlik oranı yüzde 13,5 iken, Eskeşebir'de yüzde 15,2'yi buluyor.

Önce bir parantez; yazarın Amerika'daki etnik kökene dayalı işsizlikle başlaması manidar. Kürtlere “siz bu ülkenin zencileri değilsiniz” –ya da zımni olarak “siz bu ülkenin zencileri olabilirsiniz; oysa bakın size eşitlik bahşedilmiş”- demek istiyor. Kendisinin şu gerçeği bildiğini sanıyoruz: Türkiye'de nüfus ve sağlık göstergelerini kontrol eden Türkiye Nüfus Sağlık Araştırması dışında, herhangi bir konuda etnik kökene duyarlı resmi veri toplanmıyor. Yani, resmi istatistik kurumu verileriyle herhangi bir grubun/etnisite mensubunun Amerika'nın zencileriyle veya Fransa'nın Kuzey Afrikalı göçmenleriyle karşılaştırılması mümkün değil. Daha açık bir ifadeyle, bölgeden herhangi bir metropole göç etmiş işsiz bir Kürdün etnik kökeninin işsiz kalmasında ne derece rol oynadığını bilemiyoruz. Elimizdeki veriler daha mikro çalışmalar (Toplum ve Kuram Dergisi Tuzla Araştırma Grubu, 2009; *Biz Kimiz Araştırma Raporu*, Konda, 2008) veya kişisel deneyimlerden ibaret. Bu tip verilerden yola çıkarak bir sosyal dışlanmanın varlığını ya da yokluğunu ispat etmek başka bir yazının konusu. Biz burada sadece bölgesel verilerden yola çıkarak Süleyman Yaşar'ın kullandığı rakamların daha detaylı bir değerlendirmesiyle yetineceğiz.

Bölgesel işsizlikle ilgili veri tabanları kamuoyuna 2004 yılında açıldı. Bu nedenle, özellikle PKK ile Türk ordusu arasında şiddetlenen savaş döneminde zorunlu göç mağdurlarının emek piyasasına nasıl yansıtıldığını son 20 yıl özelinde ifade etmemiz hayli zor. Bunun yerine Süleyman Yaşar'ın yöntemine benzer şekilde, aynı gelişmişlik düzeyinde yer alan illerin emek piyasalarını karşılaştırarak, Kürt bölgesindeki emek piyasasının Türkiye'nin başka yerlerine nazaran nasıl farklılaştığını göstermeye çalışacağız.

İlk olarak, makro ölçekte Türkiye ortalamasına göre Kürt bölgesindeki işgücü durumuna işaret etmek istiyoruz. Tablo 3, Türkiye'yi 26 istatistiki alt bölgeye ayırarak ölçüm yapan *İBBS Düzey 2* sınıflandırmasına göre 6 alt bölge ile tanımlanan Ağrı, Kars, Ardahan, Iğdır, Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis, Hakkari, Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt illerinde işgücü istatistiklerini gösteriyor. Parantez içindeki yüzdeler ise Türkiye genelini temsil etmektedir.

Tablo 3. Kürt illerinde istihdam ve işsizlik (bin kişi ve yüzde olarak)

	İşgücüne Katılım Oranı	İstihdam Oranı	İşsizler	Çalışmaya Hazır olup İş Aramayanlar	Toplam İşsizler	Resmi İşsizlik Oranı	Toplam İşsizlik Oranı
2004	40,6 (46,3)	35,9 (41,3)	304	309	613	11,6 (10,8)	21 (15)
2005	38,9 (46,4)	34,4 (41,5)	297	408	705	11,5 (10,6)	23,6 (16,4)
2006	37,8 (46,3)	33,3 (41,5)	303	472	775	12 (10,2)	25,7 (17,1)
2007	37,9 (46,2)	32,5 (41,5)	370	460	830	14,1 (10,3)	27 (16,5)
2008	38,7 (46,9)	33,2 (41,7)	385	474	859	14 (11)	26,8 (17,3)
2009	39,9 (47,9)	33,4 (41,2)	475	502	977	16,2 (14)	28,5 (20,6)

Kaynak: TÜİK hane halkı işgücü anketleri.

Notlar: Toplam işsizler, iş arayanlara çalışmaya hazır olduğunu beyan edenler eklenerek bulundu. Toplam işsizlik oranı ise toplam işsizlerin aktif nüfusa oranını gösteriyor.

Rakamlar açık; Türkiye genelinin aksine düşüş eğiliminde olan bir istihdam oranı, işsizliğin ve belki de daha önemlisi iş bulma umudunu kaybettiği için iş aramayanların artış trendi, her yıl için istisnasız olarak genel ekonomiden epeyce yüksek bir işsizlik oranı. Sonuç olarak Bölge'de işgücün ülke genelinden bir sapma gösterdiği anlaşılıyor.

Peki, kahvehane diyaloglarından gazete köşelerine taşınan “Bir tek Kürtler mi işsiz/yoksul da isyan ediyorlar; hepimiz aynı gemideyiz, yoksullukta da eşitiz!” demagogisi ne derece gerçekçi? Biz Eskişehir ile Batman gibi ekonomik açıdan kıyaslanmayacak ölçüde farklılık taşıyan “benzemezlerin” istatistiklerini mesnetsizce karşılaştırmak yerine aynı özelliklere sahip iki il grubunu seçerek temel işgücü göstergelerine odaklanacağız. İl bazında gelişmişlik düzeyi için 2003 yılında Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT) tarafından yayınlanan “İllerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması”¹⁰ nı kullanacağız. DPT toplamda 58 değişkenden¹⁰ oluşan gelişmişlik endeksiyle il il sıralamayı belirlerken bölgesel olarak da sosyo-ekonomik gelişmeyi kademelendiriyor. Kürt bölgesi toplam beş

10- Bu değişkenler kabaca nüfus artış hızı, ortalama doğum oranı gibi demografik değişkenler, tarım, sanayi ve hizmetlerde çalışanlar, işveren oranı, ücretlilerin içerisinde kadın çalışan oranı gibi istihdam değişkenleri, okur-yazar oranı, okullaşma, üniversite mezunu sayısı gibi eğitim göstergeleri, onbin kişiye düşen hekim ve hastane, yatak sayısı ile bebek ölüm oranı gibi sağlık değişkenleri, asfalt yok ve içme suyuna ulaşılabilirlik gibi altyapı değişkenlerinden oluşmaktadır.

dereceden oluşan bu sınıflamada son iki sırayı dolduruyor (Dinçer vd., 2003). Okuyucuya görsel bir kolaylık sağlaması açısından gelişmişlik seviyesinde 4. ve 5. derecede yer alan illeri harita içerisinde tarayarak göstermeyi uygun gördük.

Harita 1: Dördüncü derecede gelişmiş iller

Kaynak: Dinçer vd., 2003

İki haritadan ilk bakışta çıkan sonuç Kürt illerinin büyük kısmının gelişmişlik seviyesi açısından durumun gereği olarak *-ipso facto-* geride kaldığıdır. Gümüşhane ve Bayburt dışında beşinci derecede olup da Kürt nüfusu azınlıkta olan il mevcut değildir. Öte yandan görece sanayileşmiş Malatya, Elazığ ve Gaziantep dışında Kürt bölgesinde bulunan bütün iller son iki gelişmişlik düzeyinde yer almaktadır.

Harita 2: Beşinci derecede gelişmiş iller

Kaynak: Dinçer vd., 2003

Ancak bu çalışmada dikkat çekilmek istenen nokta sosyo-ekonomik olarak aynı seviyede olsalar bile Kürt illerinin emek piyasası özelinde daha vahim bir durumda olduklarıdır. Başka bir ifadeyle ekonomik olarak bölgenin bölünmüş/dışlanmış bir iktisadi coğrafya arz etmesidir. Bunun için,

istatistiki bölge sınıflandırmasına göre *nuts2* ölçeğinde TR82 olarak kodlanan Çankırı, Kastamonu ve Sinop illeri ile TRC2 olarak kodlanan Diyarbakır ve Şanlıurfa illerini emek piyasası göstergeleri ile mukayese edeceğiz. Bu iki bölgeyi seçmemizin nedeni gelişmişlik endekslerinin birbirine yakın olması ve kendi içlerinde homojen bir yapı arz etmeleri.¹¹ Tablo 3, iki bölgenin 2008 yılı itibarıyla işgücüne katılım, istihdam ve işsizlik oranlarını gösteriyor.

Tablo 3. TR82 ve TRC2 bölgelerinde emek piyasası göstergeleri

	İşgücüne Katılım Oranı	İstihdam Oranı	İşsizler	Çalışmaya Hazır olup İş Aramayanlar	Toplam İşsizler	Resmi İşsizlik Oranı	Toplam İşsizlik Oranı
Çankırı Kastamonu Sinop	53,4	48,2	22	32	54	4	9,7
Diyarbakır Şanlıurfa	31,8	25,5	84	146	246	5	14,5

Kaynak: TÜİK hane halkı işgücü anketleri.

Notlar: Toplam işsizler, iş arayanlara çalışmaya hazır olduğunu beyan edenler eklenerek bulundu. Toplam işsizlik oranı ise toplam işsizlerin aktif nüfusa oranını gösteriyor.

Tablo oldukça net olsa da bazı noktaları vurgulamakta fayda var: Benzer gelişmişlik düzeyinde olup etnik farklılık içeren iki bölgede emek piyasası ayrılmış durumda. İş bulma umudunu kaybettiği için işgücü piyasasından çıkan nüfus, Kürt bölgesinde net bir artış gösteriyor. İstatistiklere işgücünün dışında olarak eklenen bu insanlar resmi işsizlik rakamlarına eleştirel bakılması gerektiğini ispat ediyorlar. Böylelikle, Diyarbakır ve Şanlıurfa'da bölgedeki diğer illerde olduğu gibi işgücüne katılım oranı oldukça düşük seyrediyor. Çalışabilir durumda olan her on kişiden yedisi çalışmamayı “tercih” ediyor.

Bu tablonun ekonomi-politik açıklaması için bu çalışma oldukça mütevazı kalsa da birikim ve yeniden dağıtım süreçlerinin ana başlıklarına değinmek zaruridir. 1980'lerde neoliberal devrenin başlangıcında Kürt nüfusunun çoğunluğu kırsal kesimde yaşıyordu ve temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktı (Sönmez, 1990). 1972 yılı DPT verileriyle Kürt illerinde

11- Nüfus sınıflandırmasındaki diğer bölgeler içerisinde optimumunu seçmeye çalıştık. Örneğin Sivas ve Yozgat'ı içeren bölge en gelişmiş beş ilden biri olan Kayseri'yi de kapsıyor. Kürt illerinin dışında en alt gelişmişlik seviyesinde yer alan Gümüşhane, *nuts2* düzeyinde Trabzon ile; Bayburt ise Erzurum ile aynı bölgede bulunuyor. Bu nedenle değerlendirmemizin sağlıklı olması açısından karşılaştırma yaparken en homojen bölgeleri seçmeye özen gösterdik.

yaşayanların yüzde 65'i tarım, yüzde 24'ü hizmetler, geri kalanıysa sanayide istihdam ediliyordu. Tarımda büyük toprak mülkiyeti altında az kişinin sahip olduğu büyük topraklara karşılık nüfusun yüzde 73'ü 50 dönümden az toprağa sahipti (Kendal, 1993). 1980'li yıllara gelindiğinde Bölge'de birikmiş sermaye, ihracata dayalı kalkınma stratejisi ve küçülen devletle desteklenen “pürüzsüz” piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ticaret kanallarına aktı (Sönmez, 1990). Bölge'de sanayileşme, devletin altyapı dâhil her türlü girişimden feragat ettiği bir ekonomik iklimde boy veremezdi. Hayvancılık ise, özelleştirmeler ve et ithalatının serbestleşmesiyle önemli ölçüde gerilemiştir (Cam, 2006). Bu alanı zayıflatan ve neoliberal ekonomi politikalarından ayrı değerlendirilmesi gereken diğer bir önemli faktör çatışma sürecinde kullanıma kapatılan yaylalar ve meralardır. Yükselen politik şiddet atmosferiyle devletin bir “savaş” stratejisi olarak köyleri boşaltması hatta yakması, ahaliyi göçe zorlaması, göç edenlerin mallarının yok edilmesi veya el değiştirmesiyle geri dönüşün imkânsızlaşması, kentlere yerleşen nüfusun Bölge'de işgücü piyasasına fazladan bir baskı yapmasına yol açmıştır (Yükseker ve Ayata, 2005). Köylerden Bölge'deki il merkezlerine doğru gelişen zorunlu göçün gerçek boyutlarını belirlemek çelişik rakamlardan ötürü zor olsa da DPT denetiminde Hacettepe Üniversitesi Nüfus İncelemeleri Merkezi'nin araştırmasına göre 950 bin ile 1 milyon 200 bin arası insan yerlerinden edilmiştir (Jongerden'den aktaran Toplum ve Kuram Dergisi Tuzla Araştırma Grubu, 2009). En yoğun göçü alan kentler çalışmamızda ayrıntılı olarak ele aldığımız Diyarbakır ve Van illeridir (Yükseker ve Ayata, 2005). Zorunlu göçün yanına eklenmesi elzem olan bir başka nokta ekonomik göçün de savaş atmosferinde perçinlendiğidir. Çatışma ortamında üretimi durdurmak zorunda kalan insanlar dışsal bir *zor* etkisiyle olmasa da Bölge'de yaşam koşullarının kökten değişimi karşısında şehirlere göç etmek *zorunda kaldılar*. Sanayinin oldukça cılız kaldığı Bölge'de kentleşme oranındaki “hormonlu” büyüme oldukça çarpıcı boyutlarda seyrediyor: 2008 yılı itibariyle Diyarbakır-Şanlıurfa illerinde kent nüfusu toplam nüfusun yüzde 61'ini oluştururken, benzer sosyo-ekonomik seviyedeki Çankırı-Kastamonu-Sinop'ta bu oran yüzde 32 civarında. Diyarbakır ve Şanlıurfa'da çalışanların yüzde 33'u tarım ve hayvancılıkla meşgulken Çankırı, Kastamonu ve Sinop'ta ise çalışan nüfusun yarısı geçimini bu iki sektörden sağlıyor. Kentlere yığılmış Kürt nüfusunun iş piyasası tarafından soğurulamadığı ve iş bulsa bile her türlü güvenceden yoksun olarak açık veya zımni bir işsizlik tehdidiyle çalıştığı aşikâr. Örneğin Türkiye genelinde yüzde 24 olan tarım dışı ücretlilerde enformel istihdam oranı Bölge'de yüzde 46 düzeyinde. Yani sanayi, hizmetler ve inşaatta çalışanların yarısı sağlık ve emeklilik gibi haklardan mahrum. Tabii ki sosyal güvenceli olarak çalışan ücretliler arasında savaş koşulları nedeniyle Bölge'de istihdam oranı diğer yerlere nazaran hayli yüksek olan güvenlik güçlerini hesaba katmak gerekiyor.

Sonuç Yerine: Elmalarla Armutları Karıştırmak

Kürt bölgesindeki az gelişmişlik sorunu Kürt hareketinin yanı sıra Türkiye

solunun da 1970'lerden itibaren çeşitli bedeller ödemek pahasına ele aldığı, özellikle “Kemalist devrimin” hem gerçek hem mecaz anlamıyla sınırlarını tartıştığı konulardan biridir. Ancak, Kürt halkının inkâr ve imha politikalarına cevaben geliştirdiği mücadeleye paralel olarak ekonomik geri kalmışlık meselesinin Türk siyaseti ve onun bir izdüşümü olarak Türk medyası tarafından sömürülmesi gündeme gelmiştir. Bu sömürü uzunca bir süre “çağ atlayan Türkiye'nin öteki yüzü” olarak kar altında ayakkabısız okula giden çocuklardan ve uzak yollardan su taşıyan kadınlardan müteşekkil bir yoksulluk fotoğrafını merkeze almış ve bir halk olarak Kürtlerin taleplerini görmezden gelmenin aracı haline gelmiştir.

Son zamanlarda ise artan bir iptizalle iyi giden ekonomiden en çok pay alan bölgenin Doğu ve Güneydoğu olduğu özellikle AKP'ye yakın medyada dillendirilmeye başlamış, diğer taraftan da cesur(!) bir ezber bozma klişesiyle “Kürtlerin durumu Türklerden daha iyi, bu rüşvet niye” yollu serzenişlere başvurulmuştur. Bütün bu “ekonomik sömürünün” niyeti, sorunun merkezinde yok sayılmış bir halkın var olduğunu kabul etmeme ısrarında aranmalıdır. Bu indirgemeci argümanların meselenin etrafından dolanmaktan, dolayısıyla da özünden uzaklaşmaktan başka hiçbir işe yaramadığı Kürt halkının tepkileri ve demokratik/politik hak talepleriyle defalarca ispat edilmiştir.

Bütün bunlardan çıkan sonuç elbette Bölge'de ekonomik durumu incelemenin ikincil önemi değildir. Aksine, çözümsüzlük ısrarının Bölge ekonomisinde yarattığı özel tahribat hâlâ incelemeye açık bir konu olarak önümüzde durmaktadır. Bunun için daha nitelikli çalışmaların, Bilhassa geniş örneklemlili zorunlu göç istatistiklerinin hazırlanması elzemdir. Ayrıca, sadece Bölge özelinde değil Türkiye'nin metropollerinde de Kürtlerin çalışma koşulları, ücret gibi konularda herhangi bir ayrımcılığa uğrayıp uğramadıkları kapsamlı çalışmalarla cevaplanması gereken bir soru olarak durmaktadır. Bunun için özellikle Fırat'ın batısında etnik dışlanmanın varlığını sorgulamaya kifayetsiz olan bilimsel veriye ihtiyaç vardır. Bizim elimizdeki verilerle ulaştığımız sonuç, işsizlikte Anadolu'nun kadim halklarının eşit olduğu ama Kürtlerin “biraz daha eşit” olduğudur. 12 Eylül faşizminin Diyarbakır cezaevinde daha da vahşileştiği gibi neoliberalizm de Kürt sorunuyla neredeyse bir asırdır mücadele veren coğrafyada daha fazla hissedilmektedir.

KAYNAKÇA

Bayar, Yalçın. 2010. “Doğu'da görev yapan bir doktorun mektubu” *Hürriyet Gazetesi*. 13 Haziran 2010.

< <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/15008240.asp?yazarid=42>>

Cam, Sürhan. 2006. “Institutional Oppression and Neo-liberalism in Turkey”. *Capital and Class*, 77: 89-114

Corry, Bernard. 1996. *Unemployment and the economists / yayına hazırlayan Bernard Corry* Edward Elgar, Cheltenham: UK ; Brookfield, Vt.: US

Çelik, Aziz. 2004. "Türkiye'de Sendika Üyeliği ve Sendikalaşma İstatistikleri". *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*. 6(2)

Dewan, Sabina ve Peek, Peter. 2007. "Beyond the Employment/Unemployment Dichotomy: Measuring the Quality of Employment in Low Income Countries" International Labour Organization , Working Paper No. 83 < http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---integration/documents/publication/wcms_091732.pdf>

Dinçer, Bülent; Kvasoğlu, Taner; Özaslan, Metin. 2003. *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*. DPT Yayını No: 2671, Ankara

Kendal. 1993. "Kurdistan in Turkey" (eds.) Gerard Chailand. *A People without a Country*. Olive Branch Press. New York

KONDA. 2006. "Biz Kimiz? Toplumsal Yapı Araştırması: Kürtler ve Kürt Sorunu". <<http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/kurtler.pdf>>

Star Gazetesi, 15 Şubat 2010. "Boyner: İstihdamsız büyümeye karşı önlem alınmalı" < <http://www.stargazete.com/ekonomi/boyner-istihdamsiz-buyumeye-karsi-onlem-alinmali-haber-244559.htm>>

Sönmez, Mustafa. 1990. *Doğu Anadolu'nun Hikayesi. Kürtler: Ekonomik ve Sosyal Tarib*. Arkadaş Kitapevi. Ankara

Toplum ve Kuram Lekolîn û Xebatên Kurdî Tuzla Araştırma Grubu. 2009. "Türkiye'de Neoliberalizm, Kürt Meselesi ve Tuzla Tersaneler Bölgesi" *Toplum ve Kuram Lekolîn û Xebatên Kurdî Kitap Dizisi* 1: 119-188

TÜİK. 2010. İl düzeyinde temel işgücü göstergeleri haber bülteni. No: 112. 24 Haziran 2010. <<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6275>>

Yaşar, Süleyman. 2010. "İşsizlik Türkler'de mi Kürtler'de mi fazla?" *Sabah Gazetesi*. 05 Temmuz 2010. <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/yasar/2010/07/05/issizlik_turkler_de_mi_kurtlerde_mi_fazla>

Yükseker, Deniz; Ayata, Bilgin. 2005. "A Belated Awakening: National and International Responses to the Internal Displacement of Kurds in turkey". *New perspectives on Turkey*, 32: 5-42